

تعیین قانون حاکم بر دعاوی حقوقی نقض حق مؤلف در فضای مجازی

مینا کاویانی*، نجادعلی الماسی**

چکیده

با انتشار آثار ادبی و هنری تحت حمایت کپی‌رایت در اینترنت و امکان نقض گسترده این حقوق توسط میلیون‌ها کاربر در سراسر جهان، دارنده حق با این پرسش مهم روبه‌رو می‌شود که در تعارض دو یا چند قانون چه قانونی بر دعاوی وی علیه نقض‌کنندگان متعدد حاکم خواهد بود. آیا در تعیین قانون حاکم بر نقض حق مؤلف در محیط مجازی قواعد سنتی حل تعارض قابل اعمال است یا وضع قواعد جدیدی را در این حوزه می‌طلبد. این مقاله مسئله را با تفکیک دو فرض توافق و عدم توافق بر قانون حاکم در نقض قراردادی و غیر قراردادی حق مؤلف در فضای مجازی بررسی کرده است. در نقض قراردادی که بر قانون حاکم توافق شده باشد، رویه اکثر کشورها و نیز کنوانسیون‌های بین‌المللی پذیرش اصل حاکمیت اراده طرفین است. در نقض قراردادی بدون توافق بر قانون حاکم، معیارهای متفاوتی اتخاذ شده است که مهم‌ترین آن‌ها اعمال قانون کشور دارای نزدیک‌ترین ارتباط با قرارداد کپی‌رایت است. در نقض غیرقراردادی که بر قانون حاکم تراضی شود دو دیدگاه کلی بین حقوق‌دانان، کشورها و مقررات بین‌المللی حاکم است: بعضی به کلی قائل به عدم پذیرش اصل حاکمیت اراده به جهت ارتباط مسئولیت مدنی با نظم عمومی شده‌اند و برخی حاکمیت اراده را در تعیین قانون حاکم، پیش و پس از ورود خسارت، به رسمیت می‌شناسند. و در نهایت، در فرض عدم توافق در نقض غیرقراردادی که شایع‌ترین نوع نقض این حقوق در فضای مجازی است از میان نظریات مختلف (از جمله قانون مقر، قانون محل وقوع فعل زیان‌بار و قانون محل حمایت) نظریه قانون دارای نزدیک‌ترین ارتباط به عنوان مناسب‌ترین راه‌حل در جهت تعیین قانون حاکم پیشنهاد شده است.

واژگان کلیدی: تعارض قوانین، حق مؤلف، فضای مجازی، قانون حاکم

* دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
mina.kavyanii@gmail.com

** استاد گروه حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
almasi@ut.ac.ir

مقدمه

گسترش استفاده از فضای مجازی به همراه شرایط جدیدی که بستر اینترنت، اعم از سایت‌ها، وبلاگ‌ها، انجمن‌ها، پست الکترونیک و حتی اتاق‌های گفت‌وگو، برای تبادل اطلاعات ایجاد کرده است، حمایت از حق مؤلف را با دشواری‌های جدیدی روبه‌رو کرده است؛ زیرا از یک سو دامنه نقض حق مؤلف از مرز کشورها فراتر رفته و سبب افزایش دعاوی بین‌الملل خصوصی در حوزه حقوق مالکیت فکری^۱ شده است و از سوی دیگر ویژگی‌های خاص اینترنت، از جمله لامکان‌بودن و امکان دسترسی گسترده به محتوای آن، مشکلاتی را در ارتباط با رژیم حل تعارض سنتی ایجاد کرده و تفاوت‌های فنی و حقوقی چشمگیری میان حمایت از این حقوق در فضای مجازی با محیط فیزیکی ایجاد کرده است؛ چراکه صرف یک عمل مانند بارگذاری اثر در اینترنت سبب می‌شود افراد در هر کجای دنیا بتوانند آن را در حافظه کامپیوتر خود ذخیره کنند و از آنجا که نقض حق مؤلف معمولاً در چندین کشور صورت می‌گیرد، معلوم نمی‌شود چه قاعده حل تعارضی باید بر این دعاوی متعدد حاکم باشد (Russo et al., 2001: 17). همچنین امکان جابه‌جایی حجم زیادی از اطلاعات در چند ثانیه و نیز دشواری شناسایی اشخاص نقض‌کننده حق در فضای مجازی سبب شده است صاحبان حق مؤلف بیش از پیش آسیب‌پذیر شوند. این امر ادبیات حقوقی و رویه قضایی و قانون‌گذاران را مجبور به حل مسائل حقوقی مرتبط با فضای مجازی کرده است. در این راستا سازمان جهانی مالکیت فکری^۲، برای حمایت از حقوق صاحبان حق مؤلف، دو معاهده را که به «معاهدات اینترنت سازمان جهانی مالکیت فکری» معروفند در پاسخ به معضلات پدیدآمده بر اثر فناوری‌های جدید دیجیتال در زمینه حق مؤلف تصویب کرد^۳ که عبارت‌اند از: «معاهده کمی‌رایت و ایپو»^۴ و «معاهده اجراها و فنوگرام‌های وایپو»^۵.

در حقوق داخلی نیز از آن جا که این مسئله از موضوعات جدید حقوق بین‌الملل خصوصی در حوزه حقوق مالکیت فکری در فضای مجازی است، در ادبیات حقوقی ما مورد توجه جدی قرار نگرفته و مباحث موجود در این زمینه بسیار کلی بوده است و نمی‌تواند به‌روشنی پاسخ‌گوی مسائل جدید مطروح در این زمینه باشد. البته در خصوص تعیین دادگاه صالح در دعاوی نقض اینترنتی مباحثی مطرح شده است که از جمله می‌توان به مقاله «تعیین مرجع صالح رسیدگی به دعاوی

1. Intellectual Property Rights (IPRs)

2. WIPO

۳. معاهدات مزبور در دسامبر ۱۹۹۶ در ژنو تصویب و WCT در مارس ۲۰۰۲ لازم‌الاجرا گردید.

4. WIPO Copyright Treaty (WCT)

5. WIPO Performances and Phonograms Treaty (WPPT)

حقوقی نقض اسرار تجاری در فضای دیجیتال» تألیف دکتر محسن صادقی اشاره کرد اما کتاب یا مقاله‌ای که اختصاصاً به بررسی قانون حاکم بر این دعاوی پرداخته باشد به چشم نمی‌خورد. لذا این مقاله درصدد بررسی معیارها و رویه‌های تعیین قانون حاکم بر دعاوی نقض حق مؤلف در فضای مجازی با مطالعه تطبیقی و تحلیلی در چند سند بین‌المللی و حقوق ایران است. همچنین بیشتر بودن میزان نقض حق مؤلف در فضای مجازی نسبت به نقض سایر حقوق مالکیت فکری بر اهمیت پژوهش در این حوزه می‌افزاید. در این مقاله فرض بر این است که نقض حق محرز و ناقض حق شناسایی شده است؛ لذا از شیوه‌های تشخیص نقض حق یا شناسایی ناقض حق مالکیت فکری در فضای مجازی بحثی نمی‌شود. همچنین در این مقاله صرفاً به معیار تعیین قانون حاکم بر دعاوی حقوقی یا مدنی پرداخته می‌شود، نه دعاوی کیفری. بر این اساس، مقاله حاضر در دو بخش ارائه می‌گردد: در بخش نخست با فرض آشنایی خوانندگان به مفهوم حق مؤلف و مصادیق آن، به بیان کلیاتی در خصوص تأثیر اینترنت بر گستره حق مؤلف می‌پردازیم و در بخش دوم معیارهای تعیین قانون حاکم بر دعاوی نقض حق مؤلف در فضای مجازی بررسی می‌شود. در پایان، ضمن نتیجه‌گیری، پیشنهادات نویسنده در خصوص مسئله ارائه می‌شود.

۱. اینترنت و تأثیر آن بر گستره حق مؤلف

فضای مجازی از دو جهت بر حقوق مالکیت ادبی و هنری اثر گذاشته است: از یک سو با انتشار مصادیق سنتی حق مؤلف در این محیط سبب شده است این آثار به‌طور گسترده در دسترس عموم قرار گیرد و از سوی دیگر با تولید برخی آثار ادبی و علمی و هنری در فضای مجازی گستره حق مؤلف را افزایش داده است (Inini, 2002: 214) که در ادامه به بررسی این مصادیق جدید حق مؤلف می‌پردازیم.

الف) نرم‌افزارهای رایانه‌ای^۱ که عبارت است از: مجموعه برنامه‌های رایانه‌ای، رویه‌ها، دستورالعمل‌ها و مستندات مربوط به آن‌ها و نیز اطلاعات مربوط به عملیات یک سیستم رایانه‌ای که دارای کاربری مشخص بوده و بر روی یکی از حامل‌های رایانه‌ای ضبط شده باشد (ماده ۲ آیین‌نامه اجرایی مواد ۲ و ۱۷ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای). این نرم‌افزارها به موجب بند ۳ ماده ۲ لایحه حمایت از مالکیت فکری ایران نیز مورد حمایت قرار گرفته‌اند.

ب) پایگاه اینترنتی^۲: جایگاه‌های اینترنتی نیز صرف نظر از اینکه ممکن است حاوی مطالبی باشد که مورد حمایت مالکیت فکری است به‌خودی‌خود و در مجموع مورد حمایت است؛ خصوصاً با توجه به اینکه نرم‌افزارهایی ایجاد گردیده که به‌عنوان مثال می‌تواند تمامی مطالب و مندرجات یک

1. Software

2. Website

سایت را برای کاربر دانلود و کپی کند. در این خصوص مقررات صریحی به چشم نمی‌خورد. لیکن می‌توان به‌عنوان اثری ترکیبی آن‌ها را مشمول حمایت دانست. جایگاه‌های اینترنتی، که ترکیبی از مجموعه اطلاعات ذخیره‌شده بر روی یک رایانه‌اند، در صورت برخورداری از اصالت در ترتیب و نحوه تنظیم مطالب به‌عنوان یکی از مصادیق مالکیت ادبی مشمول حمایت قرار می‌گیرند (صادقی، ۱۳۸۶:۱۲۷).

پ) نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای^۱: از دیگر مواردی که صرفاً در محیط مجازی و دیجیتالی ایجاد گردیده است، نرم‌افزارهای چندمنظوره می‌باشد. نرم‌افزارهای چندمنظوره محصول یا سرویسی است که در یک وسیله رسانه‌ای و دیجیتالی ترکیب شده است و حداقل دارای دو عنصر از متن یا صدا یا تصویر ثابت یا متحرک، برنامه‌های رایانه‌ای و سایر اطلاعات باشد (عبدلی و کوشا، ۱۳۸۱:۳۱).

ت) پایگاه‌های اطلاعاتی^۲: مجموعه‌ای از آثار مختلف متنی و... است که به‌صورت منظم و دقیق جهت بهره‌برداری، با وسایل الکترونیکی، ایجاد می‌شود و، در صورت داشتن شرایط لازم، به‌عنوان اثر ادبی قابل حمایت است (صادقی، ۱۳۸۶:۱۲۲). پایگاه‌های داده الکترونیکی یکی دیگر از منابع الکترونیکی‌اند که تحت حمایت قوانین حق مؤلف هستند و به‌دلیل انتخاب و تنظیم محتوای اطلاعاتی خود می‌توانند مورد حمایت قرار گیرند (صادقی، ۱۳۸۶:۱۲۰). بر اساس ماده ۵ معاهده حقوق مالکیت ادبی و هنری واپیو، «هر نوع گردآوری داده یا اطلاعات دیگری که به‌صرفه‌گزينش یا ترتیب‌بخشیدن به محتویات آن به معنای خلق آثار فکری قلمداد شود از حمایت برخوردار است». همچنین ماده ۳ لایحه حمایت از مالکیت فکری ایران نیز از این آثار حمایت کرده است.

۲. قانون حاکم بر نقض اینترنتی حق مؤلف

پس از شناخت تأثیر فضای مجازی بر مصادیق حق مؤلف، به این مسئله مهم می‌پردازیم که اگر حق مؤلف در کشورهای دیگر توسط شخص یا اشخاص حقیقی یا حقوقی خارجی نقض شود، کدام قانون بر دعوا حاکم خواهد بود. مشکلات ناشی از تعیین قانون حاکم در دعاوی مالکیت فکری کشورهای مختلف را بر آن داشته است تا با وضع مقررات متحدالشکل در زمینه مسائل حقوقی و تجاری در جهت کاهش تعارض قوانین گام بردارند. با وجود این، تاکنون در خصوص تعیین قانون حاکم بر دعاوی نقض حق مؤلف در فضای مجازی مقررات بین‌المللی خاصی تهیه و تصویب نشده است. با توجه به این خلأ قانونی، ناچار به اسناد بین‌المللی راجع به مالکیت فکری استناد و مسئله تشریح می‌شود. به نظر می‌رسد در تعیین قانون حاکم بر نقض حق مؤلف در فضای مجازی باید بین

1. Multi Media

2. Databases

حالتی که قراردادی در بین است با زمانی که هیچ رابطه قراردادی وجود ندارد قائل به تفکیک شد و حکم هریک را جداگانه تعیین کرد.

۱-۲. قانون حاکم بر نقض قراردادی

نقض اینترنتی حق مؤلف بیشتر توسط اشخاص ثالث انجام می‌شود، اما در این بین دعوایی نیز هستند که به علت نقض قراردادهای راجع به مالکیت فکری مطرح می‌شوند که باید قانون حاکم بر آنها را شناسایی کرد. در این صورت، برای تعیین قانون حاکم دو فرض را باید از هم تفکیک کرد: فرضی که طرفین قانون حاکم بر قرارداد را تعیین کرده‌اند و حالتی که در این خصوص سکوت کرده‌اند که در ادامه به بررسی این دو فرض پرداخته می‌شود.

۱-۱-۲. در صورت انتخاب طرفین

یکی از مواردی که اشخاص معمولاً در قرارداد به آن توجه می‌کنند قانونی است که در صورت اختلاف باید بر مبنای آن به قضیه رسیدگی شود. البته طرفین قرارداد ممکن است پس از نقض قرارداد نیز نسبت به تعیین قانون حاکم توافق کنند. در نظام‌های گوناگون حقوقی و نیز عهدنامه‌های بین‌المللی از جمله ماده ۳ مقررۀ رم یک در خصوص قانون حاکم بر قراردادهای بین‌المللی، آزادی یا استقلال اراده طرفین به عنوان مبنای قاعده حل تعارض و قانون حاکم در قراردادهای پذیرفته شده است (الماسی، ۱۳۸۳: ۲۳۶) و در این فرض تفاوتی میان نقض حق در فضای واقعی با فضای مجازی وجود ندارد و قاعده حل تعارض یکی است (Basedow, 2010:91). ولی باید توجه داشت که پذیرش اصل آزادی طرفین در انتخاب قانون حاکم بر قراردادهای مطلق نیست و در برخی از کشورها با محدودیت‌هایی چون نظم عمومی، مقررات آمره داخلی و بین‌المللی، عقلایی نبودن قانون منتخب طرفین و قراردادهای مصرف مواجه است (نیکبخت، ۱۳۸۵: ۱۳۱).

در خصوص موضع حقوق ایران در قبال اصل حاکمیت اراده طرفین در تعیین قانون حاکم بر قرارداد، ماده ۱۰ پیش نویس قانون تعیین دادگاه صالح و قانون حاکم در تعهدات ناشی از قراردادهای الکترونیکی ایران این فرض را پیش‌بینی نموده و به طرفین اجازه تعیین قانون حاکم بر قرارداد را داده است. به موجب این ماده، «طرفین می‌توانند کتباً بر قانون حاکم بر قرارداد الکترونیکی فی مابین توافق کنند. این توافق می‌تواند با استفاده از ابزارهای سنتی یا الکترونیکی نوین تنظیم شود، مشروط بر اینکه در واسطه بادوام بوده و برای ارجاعات بعدی در دسترس و قابل استفاده باشد».

اما به جز پیش‌نویس مذکور، در حقوق بین‌الملل خصوصی ایران مقرره‌ای را نمی‌توان یافت که اختصاصاً به تعیین قانون حاکم بر نقض قراردادی حقوق مالکیت فکری پرداخته باشد. تنها ماده ۹۶۸ قانون مدنی است که حاوی قاعده دو جانبه حل تعارض در زمینه قراردادهاست. در تفسیر این

ماده، برخی حقوق‌دانان عقیده دارند اصل بر آن است که قاعده حل تعارض وصف امری یا اختیاری بودن خود را از قاعده ماهوی یا مادی می‌گیرد که مبتنی بر آن است و با توجه به اینکه مقررات قانون مدنی ایران در باب قراردادها و تعهدات ناشی از آن اساساً جنبه اختیاری دارد، قاعده حل تعارضی که تعهدات قراردادی را تابع قانون محل انعقاد عقد می‌داند، منطقی‌تر است. قاعده اختیاری تلقی شود (کاتوزیان، ۱۳۸۴: ۲۱۱) و معتقدند رویه قضایی ایران نیز به سوی پذیرش اصل حاکمیت اراده در انتخاب قانون حاکم گرایش دارد؛ از جمله رأی شماره ۱۴۷۸ مورخ ۱۰/۱۷/۱۳۵۲ شعبه هفتم دیوان عالی کشور در این رابطه نشانگر تمایل دیوان به نظریه اختیاری بودن ماده ۹۶۸ قانون مدنی است. در قسمتی از این رأی آمده است: «ایراد عدم اهلیت نسبی داور (مؤسسه پنبه لیورپول) به‌عنوان تابعیت خارجی آن داور وارد نیست؛ چه طبق قسمت اخیر ماده ۶۳۳ [قانون آیین دادرسی مدنی سابق] مطلق بیگانگی داور موجب بطلان قرارداد داور نیست، بلکه بطلان و بلااثر بودن قرارداد داور منحصراً است به موردی که داور دارای تابعیت طرف معامله باشد و حال آنکه وحدت تابعیت طرف معامله و داور اساساً مورد ادعا قرار نگرفته است. نظر به اینکه طبق ماده ۹۶۸ قانون مدنی تعهدات ناشی از عقود تابع قانون محل وقوع است، مگر اینکه متعاقدان آن را صریحاً یا ضمناً تابع قانون دیگری قرارداده باشند، بنابراین طبق قسمت اخیر این ماده تراضی بر اینکه قرارداد تابع مقررات مؤسسه لیورپول است، منع قانونی ندارد...». گرچه به عقیده برخی حقوق‌دانان در این رأی، شعبه هفتم دیوان عالی کشور اختیاری بودن قاعده مندرج در ماده ۹۶۸ را مفروض گرفته، لذا بدون ورود در بحث اختیاری یا امری بودن مفاد ماده ۹۶۸ تراضی طرفین بر اعمال مقررات مؤسسه لیورپول نسبت به قرارداد را معتبر می‌داند (جنیدی، ۱۳۷۶: ۲۸۷). لذا از این ماده نمی‌توان اصل آزادی طرفین در تعیین قانون حاکم را استنتاج کرد؛ زیرا در این ماده، «اصولاً تعهدات ناشی از عقود را تابع قانون محل وقوع عقد معرفی کرده و موردی را که طرفین هر دو از اتباع بیگانه بوده و قرارداد خود را تابع قانون دیگری کرده باشند، به‌عنوان استثنا، از شمول حکم اصل خارج ساخته و قرارداد ایشان را تابع قانون مورد اراده ایشان شناخته است» (شهیدی، ۱۳۷۷: ۲۳۱) و در موارد استثنا باید به تفسیر مضیق اکتفا نمود. در تأیید این نظر می‌توان به رأی شعبه ۲۴ دیوان عالی کشور در دادنامه شماره ۲۴/۵۵۲ مورخ ۷/۸/۷۲ استناد کرد که گرچه اظهار نموده «... اصل حاکمیت اراده افراد در تنظیم قراردادهای خصوصی به موجب ماده ۱۰ قانون مدنی پذیرفته شده است»، اما توافق طرفین ایرانی در تعیین قانون حاکم بر قرارداد معتبر شمرده نشده است.^۱ بنابراین به نظر می‌رسد این ماده به‌نوعی یک قاعده آمره را

1. <https://www.yasa.co/adoption-of-the-principle-of-freedom-of-contract-with-al-aquods-law-of-subsidiary>

مقرر نموده و حتی در موردی که هر دو طرف از اتباع ایران باشند و در کشوری غیر از ایران قراردادی راجع به حق مؤلف منعقد نمایند، حتی اگر به صراحت شرط کنند که قانون ایران در آن مورد اعمال گردد، این توافق بی اثر بوده و در صورتی که در هر جایی از جهان توسط طرفین نقض شود، قانون محل وقوع قرارداد بر این رابطه قراردادی حاکم خواهد بود؛ ولو اینکه هیچ ارتباطی هم به قرارداد یا طرفین نداشته باشد (شریعت باقری، ۱۳۹۱: ۱۲۷).

۲-۱-۲. در فرض عدم انتخاب طرفین

در برخی از قراردادهای حق مؤلف، قانون حاکم بر دعاوی تعیین نمی‌شود. تفاوت‌های فاحش و عمده‌ای که در قراردادهای لایسنس و انتقال حق مؤلف می‌تواند ظاهر شود، منجر به این شده است که دستیابی به قانون حاکم، در صورت عدم تعیین به وسیله طرفین، مشکل گردد. لذا به منظور تعیین قانون حاکم در فرض فقدان شرط راجع به آن در قراردادهای حق مؤلف، معیارهای متفاوتی اتخاذ شده است که مهم‌ترین آن‌ها قانون کشور دارای نزدیک‌ترین ارتباط با قرارداد مالکیت فکری است (Alberto, 2013: 314) که مورد قبول کنوانسیون رم ۱۹۸۰ قرار گرفته است. به موجب بند اول ماده ۴ این کنوانسیون، در صورت عدم انتخاب قانون حاکم توسط طرفین، «قرارداد توسط قانون کشوری اداره می‌شود که با آن نزدیک‌ترین رابطه را دارد» و در بند بعدی اماره‌ای برای نزدیک‌ترین ارتباط ارائه می‌دهد: «قانون قابل اعمال در قراردادی که در اینترنت منعقد گشته یا در استفاده از یک حق مالکیت فکری در اینترنت قانون محلی است که طرف عقده‌ای که باید تعهد را تأدیہ کند، در زمان انعقاد قرارداد، در آنجا سکونت داشته باشد و اگر یک شرکت یا مؤسسه یعنی شخص حقوقی است، مرکز اداره مرکزی آن در آنجا باشد.» این قاعده درباره تمامی قراردادهای لایسنس یا انتقال حقوق مالکیت فکری اعمال می‌شود. به علاوه، اصطلاحاً لایسنسی که اجازه استفاده از نرم‌افزار یا هر چیز ناملموس دیگری که در یک لوح فشرده است دارد یا هر نوع کپی سخت‌افزاری دیگر معمولاً تابع فروش کپی است و بنابراین باید تحت قانون قابل اعمال در زمینه فروش قرار گیرد. بنابراین هر دوی فروش و لایسنس اموال ناملموس، در غیاب قانون منتخب طرفین، تحت حاکمیت قانون لیسانس‌دهنده یا فروشنده قرار می‌گیرند (Matulionytė, 2001: 273). البته بر طبق بند پنجم همین ماده، «هنگامی که از مجموع اوضاع و احوال برآید که قرارداد روابط نزدیک‌تری با کشور دیگری دارد» می‌توان این اماره را کنار گذاشت.

ماده ۲۱ مقررۀ رم یک^۱ (۲۰۰۸) نیز معیار اعمال قانون دارای نزدیک‌ترین ارتباط با قرارداد را مورد پذیرش قرار داده است. به موجب این ماده، «در صورت عدم انتخاب قانون حاکم... قرارداد باید تحت حاکمیت قانون کشوری باشد که بیشترین ارتباط را با آن دارد مشروط به اینکه قرارداد رابطه خیلی نزدیکی با کشور یا قرارداد دیگری نداشته باشد».

و اما در حقوق ایران نسبت به قانون حاکم بر قراردادهای مالکیت فکری باید گفت به موجب ماده ۱۱ پیش نویس قانون تعیین دادگاه صالح و قانون حاکم در تعهدات ناشی از قراردادهای الکترونیکی ایران، «در صورت فقدان توافق بر قانون حاکم به شرح زیر عمل می‌شود:

۱. در قراردادهای تاجر با تاجر، قانون محل وقوع عقد حاکم خواهد بود؛

۲. در قراردادهای تاجر با مصرف‌کننده، قانون محل وقوع عقد حاکم خواهد بود. با این حال طرف مصرف‌کننده از حمایت‌های قانون محل اقامت یا محل سکونت خود نیز بهره‌مند خواهد بود». با توجه به اینکه به جز این ماده قانون خاصی در این زمینه وجود ندارد، لذا تا تصویب پیش نویس مذکور به ناچار باید به قواعد عام حاکم بر قراردادها رجوع کرد. طبق ماده ۹۶۸ قانون مدنی ایران، «تعهدات ناشی از عقود تابع قانون محل وقوع عقد است مگر اینکه متعاملین اتباع خارجه بوده و آن را صریحاً یا ضمناً تابع قانون دیگری قرار داده باشند». حال باید دید قواعد حاکم بر حل تعارض قوانین در فضای فیزیکی (واقعی) چگونه در فضای مجازی قابل اعمال است؟ همان گونه که ملاحظه می‌شود قانون ایران اصولاً در تعهدات قراردادی که بر قانون حاکم توافق نشده باشد، قانون کشوری را حاکم می‌داند که عقد در آنجا تشکیل شده است. اما در قراردادی که در فضای مجازی منعقد می‌شود «مکان» چگونه تعریف می‌شود؟ به نظر می‌رسد باید جایی را به عنوان مکان تشکیل قرارداد «فرض» کرد تا بتوان قاعده سنتی را بر فضای مجازی نیز بار کرد. در قوانین تجارت الکترونیکی نحوه تعیین «مکان» انعقاد قرارداد فرض شده است و با این فرض قانونی مسئله حل شده است، بدون اینکه نیازی به تأسیس رژیم حقوقی جدیدی باشد (قربانوند، ۱۳۸۹: ۲۷۲). به نظر می‌رسد در خصوص قراردادهای اینترنتی راجع به حق مؤلف نیز باید به همین روش تمسک جست و مکان انعقاد قرارداد را فرض کرد و بر اساس آن، قانون محل انعقاد را بر دعاوی ناشی از آن قرارداد حاکم کرد.

۲-۲. قانون حاکم بر نقض غیرقراردادی

در مورد قانون حاکم بر دعاوی نقض غیرقراردادی حق مؤلف در فضای مجازی با توجه به اینکه از قبل قراردادی در بین نبوده است، به لحاظ قانون حاکم، با مشکل برخوردیم خورد؛ زیرا از سویی احراز

1. REGULATION (EC) No 593/2008 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I)

توافق طرفین قبل از نقض ممتنع است و بعد از آن نیز اول اینکه ممکن است یک حق مالکیت ادبی توسط افراد زیادی که در کشورهای گوناگون اقامت دارند نقض شود و دوم اینکه تفاوت‌های موجود در سیستم‌های حقوقی مختلف، در هر مورد، به نفع یک طرف است. لذا احتمال تراضی بر قانون واحد کاهش می‌یابد (الماسی و میرحسینی، ۱۳۸۹: ۲۲). در ادامه برای تعیین قانون حاکم بر نقض غیر قراردادی حق مؤلف در فضای مجازی، دو فرض تراضی طرفین و عدم تراضی طرفین را بررسی می‌کنیم.

۱-۲-۲. در صورت تراضی طرفین

به‌طور کلی امکان توافق زیان‌دیده و عامل زیان در خصوص قانون حاکم بر الزامات خارج از قرارداد به دو صورت، قبل یا بعد از وقوع حادثه زیان‌بار، قابل تصور است. گرچه در حقوق ایران نصی در خصوص نحوه تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی در این فرض وجود ندارد و در میان علمای حقوق هم موضوع آن چنان که باید مورد دقت نظر قرار نگرفته است، اما مقررۀ رم دو^۱ (۲۰۰۷) و اصول الی^۲ و ماکس پلانک^۳ و حقوق برخی کشورها حکم این فرض را مشخص کرده‌اند.

در ماده ۱۴ معاهده رم دو، علاوه بر شناسایی حاکمیت قانون محل وقوع زیان به منزله قاعده کلی حل تعارض، به طرفین اجازه داده می‌شود که قبل یا بعد از وقوع حادثه منتهی به ضرر نیز تحت شرایطی (از جمله وجود قرارداد معتبر میان طرفین، انجام مذاکرات آزاد و به دور از تحمیل، حفظ حقوق ثالث و حرفه‌ای بودن طرفین) با عدول از این قاعده در مورد قانون حاکم توافق کنند. ولی این کنوانسیون در بند ۳ ماده ۸ اعمال حاکمیت اراده طرفین در تعیین قانون حاکم بر اختلافات ناشی از نقض غیرقراردادی مالکیت‌های فکری را ممنوع ساخته و آن را مشمول قاعده کلی حاکمیت قانون کشور محل حمایت (کشور محل وقوع زیان) دانسته است.

اما برخلاف مقررۀ رم دو، هر دوی اصول الی و ماکس پلانک اجازه انتخاب قانون به طرفین را در قضایای راجع به نقض مالکیت فکری غیرقراردادی داده‌اند. گرچه به لحاظ نظری، رویکرد رم دو، حداقل در مرحله قبل از ورود ضرر، سازگارتر با اصول کلی است؛ زیرا نقض مالکیت فکری با نظم عمومی در ارتباط است و قبل از وقوع حادثه زیان‌بار نمی‌توان، به وسیله توافق و قرارداد، قانون حاکم

1. REGULATION (EC) No 864/2007 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II).

2. The American Law Institute, Intellectual Property: Principles Governing Jurisdiction, Choice of Law and Judgments in Transnational Disputes, (ALI Publishers, 2008).

3. Principles on Conflict of Laws in Intellectual Property Prepared by the European Max Planck Group on Conflict of Laws in Intellectual Property (CLIP) Final Text 1 December 2011.

بر آن را تغییر داد. اما از طرفی می‌توان گفت تعیین قانون حاکم بر قضایای راجع به نقض حقوق مالکیت فکری، در عمل، صرفاً در مواردی پیش می‌آید که طرفین بعد از حصول نقض و اختلاف دست به آن می‌زنند و چنین کاری نوعی صلح به حساب می‌آید (و نه تعیین قانون حاکم) و نباید نسبت به آن چندان سخت‌گیر بود و این امر که قانون منتخب ممکن است نافع به حال یک طرف و مضر به حال دیگری باشد چندان مهم نیست؛ چراکه نتیجه توافقی خودشان بوده است (Metzger, 2010: 176). بنابراین در مورد نقض غیرقراردادی حق مؤلف در فضای مجازی هم می‌توان، با موافقت، دعاوی موجود را به این شکل حل و فصل کرد؛ اگرچه معمولاً بعد از حدوث اختلاف و نزاع، توافق بر سر صلاحیت یک مرجع سخت به نظر می‌رسد (Halket, 2008: 217).

۲-۲-۲. فرض عدم توافق طرفین

بیشتر موارد نقض حق مؤلف بدون وجود رابطه قراردادی و به تبع آن بدون توافق طرفین بر قانون حاکم بر دعوا صورت می‌گیرد. در صورتی که این نقض غیرقراردادی در محیط فیزیکی رخ دهد، تقریباً تمام حوزه‌های قضایی در جهان بر این نکته متفق‌القول‌اند که اجرای صلاحیت قانونی بین‌المللی متعلق به حوزه قضایی کشوری است که در آن ادعای تخلف از حق مالکیت فکری صورت می‌گیرد؛ برای مثال زمانی که توزیع غیرمجاز یک برنامه کامپیوتری که حاوی نرم‌افزار حمایت‌شده توسط کپی‌رایت است در آلمان صورت می‌پذیرد، از آنجا که این تخلف در کشور آلمان رخ داده است بنابراین مشمول قوانین کپی‌رایت آلمان خواهد بود (Geller, 2004: 323). اما در فضای مجازی، تعیین قانون مناسب و اجراپذیر دشوارتر از محیط فیزیکی است. از آن جا که مطالب موجود در یک سایت اینترنتی از طریق هر کامپیوتر متصل به شبکه در دنیا قابل‌رؤیت است تخلف مورد ادعا از طریق قرارداد حق مالکیت فکری مورد حمایت در شبکه ممکن است در تمام کشورهای این مطالب در آنجا قابل مشاهده است صورت پذیرفته باشد و اگر قرار باشد همان قاعده حل تعارض حقوق مالکیت فکری در محیط فیزیکی را بر فضای مجازی نیز بار کنیم، باید تخلف واحدی را که توسط افراد متعددی صورت گرفته است مشمول تمام قوانین مالکیت فکری کشورها بدانیم. این مشکلی است که نه کنوانسیون‌های بین‌المللی و نه مکاتب حقوقی هیچ‌کدام به راه‌حل مشترکی در این زمینه دست نیافته‌اند و موجب طرح نظرات مختلف و اتخاذ رویه‌های گوناگونی در نظام‌های حقوقی برای تعیین قانون حاکم در این فرض شده است که در ادامه به بررسی این نظرات با مطالعه حقوق ایران پرداخته می‌شود:

الف) نظریه اعمال قانون محل وقوع فعل زیان بار^۱: قاعده حاکمیت قانون محلی که نقض در آن رخ داده است اولین قاعده‌ای است که برای حل مسئله به ذهن می‌آید و در رویه قضایی برخی کشورها از جمله فرانسه این نظریه اتخاذ شده است.^۲ از آن جا که نقض غیر قراردادی حق مؤلف در اینترنت نیز یک خطا محسوب می‌شود، که جنبه غیر قراردادی دارد، این تفکر ممکن است وجود داشته باشد که مانند سایر خطاها باید قانون محل خطا را در مورد آن‌ها اعمال کرد. اما امروزه این نظریه طرفدار چندانی ندارد؛ اگرچه در روند تعیین قانون حاکم هنوز هم محل وقوع عمل و محل خسارت اهمیت خاص خود را دارد (Dinwoodie, 2001: 10). حقوق ایران نیز هرچند در خصوص قانون حاکم بر دعاوی غیر قراردادی نقض حق مؤلف در فضای مجازی راه حل صریحی وضع نکرده است، با توجه به ماده ۵ قانون مدنی و همچنین با وحدت ملاک از ماده ۹۶۸ همان قانون در خصوص مسئولیت قراردادی به نظر می‌آید که در خصوص قانون حاکم بر اختلافات غیر قراردادی ناشی از مالکیت فکری اصولاً از قاعده حل تعارض «قانون محل وقوع فعل زیان بار» پیروی می‌کند؛ زیرا مطابق با ماده ۵ قانون مدنی، قوانین ایران بر تمام اموری که در قلمرو حاکمیت ایران رخ می‌دهد و بر هر شخص و هر چیزی که در آن واقع است حکومت دارد (ریسی، ۱۳۸۷: ۱۵۸). در پیش‌نویس اولیه معاهده رم دو نیز به عنوان قاعده حل تعارض، در مورد نقض حقوق مالکیت فکری، قانون محل خطا به عنوان قانون حاکم تعیین شده بود که در مذاکرات برای اجتناب از برخی دشواری‌ها قانون محل حمایت به تصویب رسید (Drexler, 2005: 153).

ب) نظریه اعمال قانون کشوری که حمایت برای آن درخواست شده است^۳: قانون کشوری که حمایت برای آن درخواست شده است در ماده ۸ مقرر رم دو (۲۰۰۷) راجع به تعهدات غیر قراردادی به عنوان قاعده حل تعارض در دعاوی نقض غیر قراردادی حق مالکیت فکری در فضای مجازی و فیزیکی پذیرفته شده است. در واقع چنین مقرره‌ای در زمینه تعیین قانون حاکم برای نقض مالکیت فکری یکی از نوآوری‌های کنوانسیون است. به موجب این ماده، «قانون حاکم بر تعهد غیر قراردادی که از نقض حق مالکیت فکری ناشی می‌شود قانون کشوری است که حمایت برای آن درخواست شده است». فرض کنید حقوق فردی در کشور فرانسه نقض می‌گردد و دارنده حق در آلمان اقامه دعوا می‌نماید. واضح است که او حمایت از حقوقش را برای کشوری به جز فرانسه

1. Lex loci delicti

2. Cour de cassation [Cass. 1e civ.][highest court of ordinary jurisdiction], Mar. 5, 2002, Bull. civ. I, No. 75.

3. Lex loci protectionis

درخواست نمی‌کند؛ زیرا در سایر نقاط، حقیقتاً مورد تضییع قرار نگرفته است. پس در این قضیه، کشوری که حمایت در آن درخواست شده است با کشوری که نقض در آن صورت گرفته است کاملاً یکسان است. لذا با قاطعیت می‌توان گفت: «اگرچه قانون کشوری که حمایت برای آن در نظر گرفته شده و قانون کشوری که نقض در آن رخ داده است به لحاظ تئوری با هم تفاوت دارند اما به لحاظ عملی تقریباً یکسان می‌باشند» (Basedow, 2010: 91). گرچه این نظر در بسیاری از نظام‌های حقوقی چه به صورت قوانین مدون و چه به صورت رویه قضایی^۱ و دکترین (Visscher and Michaux, 2000: 631) پذیرفته شده است، در فضای مجازی وضعیت به این آسانی نیست؛ زیرا اولاً چنین نقضی را به سختی می‌توان به مکان خاصی منتسب کرد. در جهت رفع این ایراد برخی پیشنهاد کرده‌اند به جای تمرکز بر روی اینکه رفتار موجب نقض در چه مکانی رخ داده است به این توجه شود که اثر رفتار مذکور در کجا احساس شده است. برخی نیز پیشنهاد داده‌اند که در این موارد یک قانون منحصر مانند قانون محل اقامت خواننده یا قانون محل بارگذاری یا قانون محل دسترسی به اینترنت بر موضوع حاکم باشد. اما این پیشنهاد از نظر عملی مشکلات زیادی دارد؛ از جمله اینکه ممکن است با سیاست‌های کلان اقتصادی دیگر سیستم‌های حقوقی درگیر در تعارض باشد (Dinwoodie, 2001: 34).

ایراد دیگر اعمال این نظریه در فضای مجازی زمانی آشکار می‌شود که نقض‌های متعدد به صورت برخط^۲ در چندین کشور صورت گرفته باشد. فرض کنید که خواهان در اقامتگاه ناقص اقامه دعوا می‌کند. اصولاً هر نقضی خطایی جداگانه محسوب می‌شود و تابع قانون محلی است که نقض در آنجا رخ داده است (طبق قاعده حکومت قانون محل حمایت). در این موضوع از جنبه نظری هیچ مشکلی وجود ندارد اما ممکن است مشکلات جدی را از نظر عملی ایجاد کند؛ زیرا ناعادلانه و غیرواقعی است که از خواهان انتظار داشته باشیم که در چندین کشور اقامه دعوا کند (حداقل از نظر صرف وقت و هزینه). سختی و عدم مطلوبیت اعمال چندین قانون بر یک عمل واحد نیز مشکل دیگر است (شریفی و خندانی، ۱۳۹۵: ۴۳).

۱. برای نمونه کشور بلژیک به جهت خلأ قانونی در خصوص قانون حاکم در دعاوی نقض اینترنتی کپی‌رایت، رویه قضایی و دکترین نظریه قانون کشور محل حمایت را پذیرفته است و در دعاوی مطروح اعمال می‌نمایند؛ گرچه هیچ قانونی در این خصوص در آن کشور وضع نگردیده است. برای مطالعه بیشتر در این خصوص؛ (See: François, Rigaux and Marc Fallon, 2005: 71)

2. Online

پ) نظریه اعمال قانون مقرر دادگاه^۱: به موجب این قاعده که متناسب با اصل سرزمینی بودن قوانین مالکیت فکری و راه‌حلی برای دومین ایراد وارد شده بر قانون محل حمایت است، دادگاهی که به نقض متعدد حق مؤلف در اینترنت رسیدگی می‌نماید می‌تواند حمایت قانون خویش از حق مؤلف را به طور فراسرزمینی گسترش داده و بر کلیه دعاوی مربوط به این حق حاکم گرداند. به عبارت دیگر، در هر جا که صاحب حق مؤلف طرح دعوا کند، قانون مقرر دادگاه به عنوان نتیجه قاعده تعارض قوانین، بر تمام دعاوی، حاکم گردد (Alberto, 2013: 319). تمسک به این قاعده در حقوق آمریکا و انگلیس مشهور است و بر اساس آرای قضایی، در موارد نقض متعدد حق کپی‌رایت در خارج از خاک آمریکا، قانون همین کشور بر قضیه حاکم است.^۲ مزیت اعمال این نظریه در دعاوی نقض حق مؤلف در فضای مجازی این است که خواهان، صرف نظر از اینکه حق او در چندین کشور و توسط افراد متعددی نقض شده است، وقتی به موجب کنوانسیون لاهه دعوا علیه تمام خواندگان را در یک دادگاه مطرح نماید، به جای اینکه مانند نظریه قانون محل نقض به اعمال قانون چند کشور منجر شود مطمئن است که قانون واحدی بر تمامی دعاوی وی حاکم خواهد بود (صادقی، ۱۳۸۹: ۶۲).

از طرفی این نظریه به وسیله دکتترین مورد انتقاد قرار گرفته است؛ زیرا تأکید مطلق بر قانون کشور محل دادگاه برای حل مسائل تعارض قوانین با توجه به تناقضش با سایر قواعد حقوق بین‌الملل خصوصی، و عدم توجه به قانون خارجی، نمی‌تواند کارگشا باشد و چنین راه‌حلی در یک مفهوم خارج از بحث تعارض قوانین است؛ زیرا تمام آنچه مطرح است محدوده اعمال قانون داخلی مقرر است (Fentiman, 2005: 130) و از سوی دیگر اعمال قانون مقرر برای خواننده ممکن است دارای اهمیت باشد؛ زیرا در عمل، قانون حاکم را خواهان به وسیله انتخاب محل اقامه دعوا انتخاب می‌کند (Froblich, 2009: 883).

نتیجه

نظر به اینکه در خصوص قانون حاکم بر دعاوی نقض اینترنتی حق مؤلف قطعیت چندانی در جامعه حقوقی وجود ندارد، این مقاله تلاش کرد سازوکار مشخصی برای تعیین قانون حاکم بر این دعاوی پیشنهاد نماید. در این راستا نقض قراردادی این حقوق در فضای مجازی از نقض غیرقراردادی آن تفکیک شد و دو فرض توافق و عدم توافق بر تعیین قانون حاکم در هریک از حالات قراردادی و غیرقراردادی مورد بررسی قرار گرفت. در نقض قراردادی این حقوق، با مطالعه تطبیقی مقررات

1. Lex fori

2. Creative Tech. v. Aztech Sys. Pte, Ltd., 61 F.3d 696, 700 (9th Cir. 1995) & Murray v. British Broad. Corp., 81 F.3d 287, 290 (2d Cir. 1996) (citing Creative Tech., 61 F.3d at 700).

بین‌المللی و حقوق ایران به این نتیجه می‌رسیم که امروزه، در فرض توافق طرفین بر قانون حاکم، حکومت قانون محل انعقاد قرارداد حق مالکیت فکری در نظام‌های حقوقی دنیا دیگر جایگاهی ندارد و قانون‌گذار ایران نیز باید به تغییر قاعده حل تعارض مندرج در ماده ۹۶۸ قانون مدنی بیندیشد؛ زیرا حتی با تخییری دانستن این ماده در صورت سکوت طرفین نسبت به قانون قابل اعمال، قانون محل انعقاد قرارداد را حاکم بر تعهدات قراردادی می‌داند که می‌تواند منجر به اعمال قانونی شود که با قرارداد کمترین ارتباط را دارد. در مطالعه نقض غیرقراردادی این حقوق، در فرض توافق طرفین، رویه‌های مختلفی اتخاذ شده است که به نظر می‌رسد پذیرش اصل حاکمیت اراده طرفین در تعیین قانون حاکم بر اختلاف، پس از ورود ضرر، با منطق حقوقی سازگار است و مخالفتی با نظم عمومی کشورها نخواهد داشت. اما در فرض عدم توافق طرفین بر قانون حاکم در نقض غیرقراردادی حق مؤلف، که حالت شایع نقض حق مؤلف در فضای مجازی است، نظریات مختلفی مطرح شده است که در این بین قاعده اعمال قانون محل حمایت به نوعی به عرف و هنجار بین‌المللی تبدیل شده است. در حقوق ایران نیز قاعده اعمال قانون کشور محل ارتکاب فعل زیان‌بار را می‌توان با این قاعده تطبیق داد. مهمترین ایراد وارد بر این نظریه این است که در نقض اینترنتی حق مؤلف در کشورهای مختلف عملاً قانون واحدی در مورد مجموعه ادعاهای مربوط به نقض‌های رخ داده در سایر کشورها اعمال نمی‌شود. یک راهکار یکنواخت‌سازی مقررات راجع به حمایت از حق مؤلف در فضای مجازی است؛ زیرا امکان اعمال قوانین کشورهای متفاوت پس از شناسایی شباهت‌های آن‌ها راحت‌تر خواهد بود ولی باز هم مشکل به‌طور کامل حل نخواهد شد. بنابراین به نظر نویسنده لازم است در این دعاوی دست قاضی در احراز قانون مناسب که نزدیک‌ترین ارتباط با دعاوی مطرح‌شده را دارد باز گذاشته شود. مزیت اعمال قانون کشور اقرب به قضیه این است که مناسب‌ترین قانونی که دارای نزدیک‌ترین ارتباط با طرفین دعوا و حادثه زیان‌بار است به‌عنوان قانون حاکم شناخته می‌شود و با اعمال این نظر در دعاوی متعدد خواهان نسبت به نقض اینترنتی حق مؤلف واحدی که توسط خواندگان متعدد در کشورهای مختلف نقض می‌گردد از تشنگی آرا نسبت به حق واحد نیز جلوگیری می‌شود.

منابع

فارسی

- الماسی، نجادعلی (۱۳۸۳)، حقوق بین الملل خصوصی، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- الماسی، نجادعلی و مجید میرحسینی (۱۳۸۹)، «حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی در مقررات متحد الشكل رم دو و حقوق ایران»، *مجله حقوق خصوصی*، سال هفتم، شماره هفدهم.
- جنیدی، لعیا (۱۳۷۶)، *قانون حاکم بر داوری های تجاری بین المللی*، چاپ اول، تهران، نشر دادگستر.
- رئیسی، لیلا (۱۳۸۷)، «دادگاه صلاحیت دار در دعاوی حقوق مالکیت معنوی در روابط بین الملل خصوصی»، *مجله اندیشه های حقوقی*، سال پنجم، شماره سیزدهم.
- شهیدی، مهدی (۱۳۷۷)، «قواعد ایرانی تعیین قانون حاکم بر قراردادهای بین المللی خصوصی»، *مجله تحقیقات حقوقی*، شماره ۲۲.
- شریعت باقری، محمدجواد (۱۳۹۱)، «حاکمیت اراده بر قراردادهای بین المللی خصوصی»، *مجله دیدگاه های حقوقی*، شماره ۵۲.
- شریفی، مهدی و سیدپدرام خندانی (۱۳۹۵)، «قانون حاکم بر نقض حقوق مالکیت فکری»، *فصلنامه فضاوت*، شماره ۸۶، سال شانزدهم.
- صادقی، محسن (۱۳۸۶)، *حمایت از حقوق مالکیت فکری در محیط اینترنت*، چاپ اول، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی.
- صادقی، محسن (۱۳۸۹)، «مطالعه تطبیقی تعیین مرجع صالح رسیدگی به دعاوی حقوقی نقض اسرار تجاری در فضای دیجیتال»، *فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی*، شماره ۵۵.
- صادقی، محمود و یوسف خلیج (۱۳۸۶)، «حمایت از نشانه های تجاری در شبکه های اطلاع رسانی رایانه ای»، *مجله فقه و حقوق*، سال چهارم، شماره ۱۴.
- عبدلی، مهشید و کیوان کوشا (۱۳۸۱)، «حق مؤلف در نشر چند رسانه ای: چالش نوین در عصر خصوصی سازی و آزادسازی رسانه ها»، *نشریه پیام ارتباطات*، شماره ۳۷.
- قربان وند، محمدباقر (۱۳۸۹)، «زمان و مکان تشکیل قرارداد الکترونیکی»، *مجله پژوهش حقوق عمومی*، دوره ۱۲، شماره ۲۹.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۴)، *قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی*، چاپ یازدهم، تهران، نشر میزان.
- نیکبخت، حمیدرضا (۱۳۸۵)، «محدودیت های اعمال قانون خارجی در تعارض قوانین»، *مجله تحقیقات حقوقی*، شماره ۴۴.

انگلیسی

- Alberto, Pedro (2013), "The law governing international intellectual property licensing agreement (a conflict of laws analysis)", *research handbook on intellectual property licensing cheltenham*, edwardelgar publishing.
- Basedow, J (2010), *Foundations of private international law in intellectual property*, In J. Basedow, T. Kono, & A. Metzger (Eds.).
- Dinwoodie, Graeme.B (2001), *Private International Aspects of the Protection of Trademarks*, WIPO/PIL/01/z.

- Drexl, Josef (2005), **The proposed Rome II Regulation: European choice of law in the field of intellectual property**, Hart publishing Ahern, John and Binchy, William, The Rome II regulation on the law applicable to non-contractual obligations, Mrtinus publisher.
- Froblich, Anita.B (2009), **Copyright infringement in the internet age-primetime for harmonized conflict of law rules**, available online at: http://works.bepress.com/anita_froblich/1.
- Fentiman, Richard (2005), **Choice of law and intellectual property**, Hart Publishing, third publish.
- Geller, Paul Edward (2004), "Conflicts of Laws in Copyright Cases: Infringement and Ownership Issues", **Journal of the Copyright Society of the USA**, Vol. 51.
- Halket, Thomas D (2008), **Choice of Law in International Intellectual Property Arbitrations: A Three Dimensional Chess Game?**, in Contemporary Issues in International Arbitration and Mediation: The Fordham Papers.
- Inini A Stamiudi (2002), **Copyright and Multimedia Works**, first publish. Oxford Univercity.
- Matulionytè, Rita (2001), "IP and Applicable Law in Recent International Pro posals: Report for the International Law Association", **Journal of Intellectual Property, Information Technology and Electronic Commerce Law**, Vol. 3, No. 3, pp. 263-306.
- Ferdinand Visscher and Benoit Michaux (2000), **Precis du Droit d 'Auteur et des Droits Voisins**, edwardelgar publishing.
- François Rigaux and Marc Fallon (2005), **Droit International Privé**, Mrtinus publisher.
- Metzger, Axel (2010), **Applicable Law under the CLIP Principles: a Pragmatic Revaluation of Territoriality**, available online at: <http://metzger.rewi.huberlin.de/doc/publikationen/aufsaeetze/MetzgerApplicableLawUnderCLIP2010>.
- Russo Jack, Risch Michael, and Mullarkey Mary (2001), "Trade Secrets on the Internet and in Cyberspace", **The Law of the Internet in California Seminar National Business Institute**.